

Катерина Журба,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут проблем виховання Національної
академії педагогічних наук України
(м. Київ)

Kateryna Zhurba,

Candidate of Pedagogical Science,
Senior Research Worker,
Institute of Education of National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv)
katjachiginceva@mail.ru

УДК: 373.5.015.31:316.42 (043.3)

ДІАГНОСТИКА ОСМИСЛЕНОСТІ ЖИТТЯ УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ

DIAGNOSTICS OF LIFE MEANINGFULNESS STUDENTS OF BASIC AND SECONDARY SCHOOL IN THE UPBRINGING MEANING OF LIFE VALUES

У статті описується діагностика осмисленості життя учнями основної і старшої школи на основі використання тестів життєстійкості (ТЖС) С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва і О. Рассказової і «Роздуми про життєвий досвід» Н. Щуркової, методик «Толерантність до невизначеності» С. Бандера, «Психологічної автобіографії» Л. Бурлачук, О. Коржової, методу ранніх спогадів (РС) за А. Адлером. Адже проблема осмисленості життя зростаючою особистістю та виховання смисложиттєвих цінностей є надзвичайно актуальною для сучасної молоді, яка зростає у складних умовах. Метою статті є діагностика осмисленості життя учнями основної і старшої школи у процесі виховання смисложиттєвих цінностей. Автор аналізує життєстійкість особистості школярів за субшкалами залученості, контролю і прийняття ризику. Увага акцентується також на гендерних відмінностях та за місцем проживання. У ході дослідження визначалася інтолерантність до форс-мажорних непередбачуваних та неконтрольованих ситуацій, вичалися життєві перспективи та ранній життєвий досвід підлітків і старшокласників. Висновки: на основі використання зазначених тестів і методик були виявлені основні тенденції і проблеми у процесі виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи та осмисленості ними життя.

Ключові слова: життєві перспективи, життєстійкість, осмисленість життя, смисложиттєві цінності, учні основної і старшої школи.

The article describes diagnostic of life meaningfulness by students of basic and high school on the basis of tests of viability (TV) by S. Muddy adaptation by D. Leontiev, O. Raskazova and «Reflections on life and experience» by N. Schurkova, methods of «intolerance to uncertainty» by C. Bandera, «Psychological autobiography» by L. Burlachuk, A. Korzhova, the method of early memories (EM) by A. Adler. The problem of meaningfulness of life and education increasing the individual values of the meaning of life is very important for today's youth, who grow up in complicated conditions. The article is a diagnosis of the life purport of students of basic and high school education in the process of development of the life purport values. The author analyses the viability of individual students by subscales involvement, control and risk taking. Attention is paid also to gender differences in the community. The study determined intolerance to force majeure unpredictable and uncontrollable situations, learned perspectives on life and early life experiences of teenagers and seniors. Conclusions: Based on the use of these tests and procedures, major trends and challenges in the meaning of life values education of students of basic and high schools and their meaningfulness of life were identified.

Keywords: life prospects, viability, meaningful life value, the meaning of life, pupils and high school principal.

В статті описується діагностика осмисленості життя учасниками основної і старшої школи на основі використання тестів життєстійкості (ТЖС) С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва і А. Рассказова і «Размышления о жизненном опыте» Н. Щурковой, методик «Толерантность к неопределенности» С. Бандера, «Психологической автобиографии» Л. Бурлачук, А. Коржова, метода ранних воспоминаний (РВ) по А. Адлеру. Ведь проблема осмысленности жизни растущей личностью и воспитания смысложизненных ценностей является чрезвычайно актуальной для современной молодежи, которая растет в сложных условиях. Целью статьи является диагностика осмысленности жизни учащимися основной и старшей школы в процессе воспитания смысложизненных ценностей. Автор анализирует жизнестойкость личности школьников за субшкалами вовлеченности, контроля и принятия риска. Внимание акцентируется также на гендерных различиях, а также по месту жительства. В ходе исследования определялась интолерантность к форс-мажорным непредсказуемым и неконтролируемым ситуациям, изучались жизненные перспективы и ранний жизненный опыт подростков и старшекласников. Выводы: на основе использования указанных тестов и методик были выявлены основные тенденции и проблемы в процессе воспитания смысложизненных ценностей у учащихся основной и старшей школы и осмысленности ими жизни.

Ключевые слова: жизненные перспективы, жизнестойкость, осмысленность жизни, смысложизненные ценности, ученики основной и старшей школы.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ставлення дітей до смисложиттєвих цінностей і розуміння ними смислу життя є не лише чинником життєтворення, а й злагоди особистості з собою і світом, тоді як несформованість чи втрата смислу життя є причиною появи життєвих проблем, розчарувань, глибоких депресій, відсутності життєвих перспектив, можливості самореалізуватись.

З огляду на непересічне значення смисложиттєвих цінностей у житті учнів основної і середньої школи постає необхідність дослідження осмисленості ними життя, розуміння власної суб'єктності і відповідальності у виборі смисложиттєвих цінностей за допомогою стандартизованих методик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Різні аспекти дослідження осмисленості життя та виховання смисложиттєвих цінностей у психології досліджували А. Адлер, С. Бандер, Д. Леонтьєв, С. Мадді, О. Рассказова; у педагогіці – А. Шемшуріна, Н. Щуркова.

Формування мети статті. Мета статті: вивчення осмисленості життя учнями основної і старшої школи у процесі виховання смисложиттєвих цінностей за допомогою стандартизованих методик.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Нам також було важливо вивчити зв'язок показників вихованості смисложиттєвих цінностей з моральними якостями людини, що забезпечують здатність рухатися до мети, долати перешкоди, здійснювати моральний вибір. З цією метою нами був використаний тест життєстійкості (ТЖС) С. Мадді (1984) [1; 2] в адаптації Д. Леонтьєва і О. Рассказової (2006) [3] дав змогу визначити здатність дітей підліткового і юнацького віку виступати самостійним суб'єктом життя, що вміє приймати самостійні рішення, ставити мету і досягати її чи, навпаки, намагатися бути як всі, плисти за течією, поклатися на випадок, що характеризує їхнє ставлення до життя, здатності обирати смисложиттєві цінності за субшкалами залученості (commitment – необхідність бути включеним у діяльність, а також бути учасником того, що відбувається, здатність піклуватися про інших, а також звертатися по допомогу), контролю (control – впевненість у тому, що докладені зусилля можуть змінити ситуацію навіть якщо основна мета не буде досягнута) і прийняття ризику (challenge дає змогу розглядати життя як спосіб отримання досвіду через активне засвоєння знань та їх використання на практиці, готовність діяти на свій страх і ризик без якихось гарантій успіху). Тест життєстійкості (hardiness) містить 45 запитань, відповіді яких інтерпретуються за чотирьох бальною шкалою Ліккерта. При обрахуванні використовувалася бальна система від 0 до 3 («Ні» – 0 балів, «Скоріше ні, ніж так» – 1 бал, «Скоріше так, ніж ні» – 2 бали, «Так»- 3 бали), також враховувалися не лише прямі, а й зворотні пункти для кожної із субшкал («Ні» – 3 бали, «Скоріше ні, ніж так» – 2 бал, «Скоріше так, ніж ні» – 1 бал, «Так»- 0 балів).

Результати аналізу середніх показників за субшкалами залученість, контроль та прийняття ризику представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні показники життєстійкості учнів основної та старшої школи (у%)

Цінності	Категорії учнів		
	Молодші підлітки	Старші підлітки	Старшокласники
Залученість	32,23	29,15	33,05
Контроль	21,33	23,87	31,47
Прийняття ризику	11,37	15,33	13,83
Життєстійкість	64,93	68,35	72,77

Дані таблиці 1. свідчать, що за шкалою «залученість» молодші підлітки отримують задоволення від різноманітних видів діяльності, тоді як старшокласники розглядають будь-яку діяльність з точки зору нових можливостей для себе, дорослого життя, майбутньої професії. Якщо молодших підлітків приваблює можливість випробувати себе у різних соціальних ролях, знайти щось цікаве для себе, то старшокласники розглядають діяльність, як можливість отримати корисний досвід для життя, досягнення життєвих цілей. Молодші підлітки частіше звертаються по допомогу, тоді як старшокласники більше піклуються про своїх друзів. Водночас, найбільш вразливою групою є старші підлітки, які всіляко підкреслюють власний індивідуалізм, намагаються уникати участі у масових і групових формах роботи, ведуть себе у різних ситуаціях відсторонено, пасивно, бувають замкнутими. Дослідження також показало, що діти, які мають низькі показники за шкалою «залученість» не визначились з близькими, середніми і далекими перспективами, або їхні цілі знаходяться у конфлікті. Невизначеність щодо цілей і смислу життя низький рівень залученості є причиною життєвої розгубленості (5,5%), невдоволеності собою, своїми досягненнями (4,8%), відстороненістю або позицією «поза грою» (2,9%), відсутністю перспективи (1,7%), невпевненості (1,5%).

За шкалою «контроль» учні в основному усвідомлюють власну відповідальність за досягнення мети у житті, старшокласники краще, ніж підлітки, розуміють, що пошуки смислу життя і його знаходження це їхня справа,

ніхто не може гарантувати, що вони будуть у житті успішними. Однак, значна частина учнів основної і старшої школи переживає почуття безпорадності (4,5%), неможливості впливати на результати діяльності (8,9%), бояться замислюватись про майбутнє (12,8%), легко втрачають присутність духу (13,6%). Лише незначна частина учнів основної і старшої школи мають адекватну самооцінку та впевнені у своїх силах (9,8%), здатні контролювати ситуацію настільки, наскільки це потрібно (10,5%), виявляють наполегливість у досягненні цілей (15,4%).

За шкалою «прийняття ризику» лише 6,5% молодших підлітків, 7,4% старших підлітків та 9,7% старшокласників виявили ініціативність, зацікавленість у життєвих змінах, а також готовність діяти за умов невизначеності та відсутності гарантій успіху, тоді як значна частина дітей (12,6% - молодших підлітків, 14,9% - старших підлітків, 15,2% - старшокласників) важко сприймають будь-які переми в житті, вважають за краще задовольнятися тим, що є, переймаються через минулі помилки, що заважає їм рухатися уперед .

Натомість, задоволення від життя, усвідомлення життєвих перспектив, власної суб'єктності, осмисленість життя свідчать про життєстійкість, здатність протистояти стресовим ситуаціям, долати перешкоди.

Такі діти впевнено почувають себе у ситуаціях невизначеності і приймають рішення навіть за відсутності якихось гарантій досягнення якогось певного результату і навіть негативний результат розглядають як стимул до власного саморозвитку.

Проведене дослідження дозволило виявити гендерні відмінності показників життєстійкості, показаних на рисунку 1.

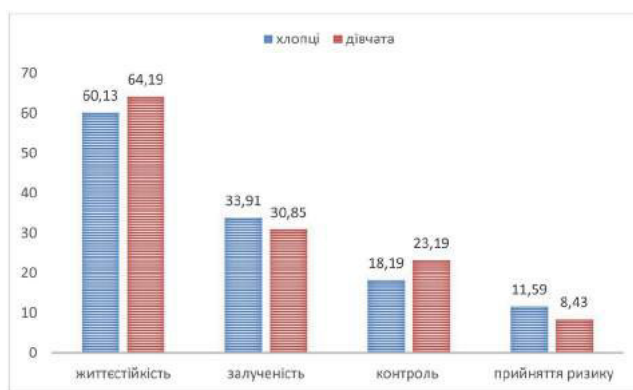

Рис. 1. Порівняння показників життєстійкості за гендерною ознакою (у балах)

Характеризуючи життєстійкість дівчат і хлопців, слід звернути увагу на те, що у дівчат загалом вищий рівень життєстійкості, що пояснюється тим, що дівчата краще за хлопців контролюють ситуацію, більш відповідальніші, ініціативні, тоді як хлопці більш активні, схильні до конкретних дій та ризику.

Також порівняння даних учнів основної і старшої школи підтверджує більш високий рівень життєстійкості учнів сільських шкіл порівняно з їхніми ровесниками з міста, у яких вищі показники контролю та прийняття ризику. Діти з сільських шкіл краще долають труднощі, виявляють стійкість до стресу, готові докладати необхідні зусилля задля досягнення мети. Однак міські діти мають вищі показники залученості та переваги в умовах для самореалізації, що слідує з рис. 2.

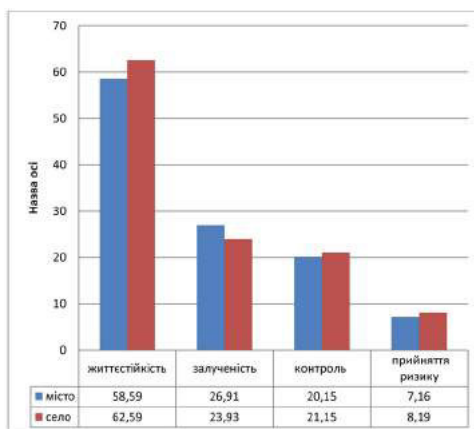

Рис. 2. Порівняння субшкал життєстійкості за місцем проживання (у балах)

Методика «Толерантність до невизначеності» С. Баднера [4] спрямована на визначення інтолерантності до форс-мажорних непередбачуваних та неконтрольованих ситуацій. Учні основної і старшої школи, незадоволені власними досягненнями чи успіхами, перспективами на майбутнє, не здатні адекватно сприймати нову, незвичну інформацію чи приймати правильні рішення у нестандартних ситуаціях, поводитись спокійно в умовах невизначеності. Поведінка

учнів була конструктивною за шкалою соціальний контакт, пошук соціальної підтримки для дітей з невизначеними смисложиттєвими цінностями, відсутністю планів на майбутнє.

Для школярів з песимістичним баченням власного призначення, невизначеною життєвою перспективою, низьким рівнем осмисленості власного життя характерна агресивна деструктивна поведінка, тиск на інших, конфронтація. Дітям з пасивною позицією більше притаманна втеча чи уникнення вирішення проблем, надмірна обережність та поміркованість у прийнятті рішень.

Дослідження підтвердило, дівчата і хлопці по-різному мотивовані на осягнення (вироблення) власних смисложиттєвих цінностей, що виявляється у тому, що дівчата більше мотивовані на результат, тоді як хлопці – на самовдосконалення і змагання.

У хлопців і дівчат пріоритетними є різні потреби: у хлопців домінує потреба досягнень, у дівчат – емоційного прийняття. Також привертає увагу той факт, що хлопці і дівчата мотивовані на досягнення у різних видах діяльності. Якщо дівчата більше вмотивовані на уникнення невдач, то хлопці – на ризиковану поведінку заради високої мети.

Мотивами до вироблення смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи є готовність до досягнень, усвідомлення для себе головних і другорядних цілей, власного призначення, покладання відповідальності на себе, розуміння наслідків власних дій, вибору засобів у досягненні мети життя.

Вивчення життєвих перспектив учнів основної і старшої школи здійснювалося за допомогою методики «Психологічна автобіографія» Л. Бурлачук, О. Коржової [5]. Отримані данні свідчать про наявність зв'язку між смисложиттєвими цінностями і життєвими перспективами зростаючої особистості. Респондентів, задоволених прогнозами на власне майбутнє (7,5%), реальним станом речей та очікуваними результатами характеризують націленість на майбутнє, досягнення мети, оптимізм, чіткість і зрозумілість життєвих планів, що відображають життєву активність та осмисленість життя і найважливіших цінностей.

Якщо у молодших підлітків переважають в основному близькі і середні перспективи, а далекі залишаються переважно не чіткими чи розмитими («Коли я стану дорослим...», «Коли я виросту і отримаю освіту...», «Коли я стану самостійним...»), то старші підлітки, схильні вважати себе суб'єктами свого життя і більшість з них усвідомлюють близькі, середні і далекі перспективи, які можуть часто змінюватися.

Порівняно з підлітками старшокласники більш відповідально ставляться до своїх планів на майбутнє та перспектив, продумують шляхи їх реалізації. Ті зі старшокласників, які вважають себе творцем свого життя, більш активні, енергійні і цілеспрямовані; ті хто вважають, що за них несуть відповідальність батьки, старші брати і сестри, не мають чітких планів на майбутнє, демонструючи пасивність, залежність, схильні перекладати відповідальність за свої невдачі на інших.

Слід зважати і на наявність значної групи дітей, які не замислювалися над власними життєвими перспективами (10,2%), смислом життя і смисложиттєвими цінностями.

У творенні особистістю смисложиттєвих цінностей важливу роль відіграє життєвий досвід особистості, що презентує її ставлення до життя, до свого майбутнього. Неможливість подолати перешкоди негативно позначається на самоприйнятті і самооцінці особистості, може спричинити не лише тривожність дитячої психіки, а й фрустрованість, агресивність, ригідність, що ускладнюють можливості самоздійснення і самореалізації підлітків, подолання яких вимагає підвищення стійкості особистості до несприятливих умов, перебудову мотивів і потреб, пошук шляхів вирішення власних проблем. Використовуючи метод ранніх спогадів (РС) за А. Адлером, ми здійснювали якісний і кількісний аналіз за шкалою Меннестера-Перрімана [6, с. 110-114]. Водночас, аналіз показав, що деякі категорії аналізу слід замінити, зокрема, «персонажі» на «суб'єкти», деякі розширити додавши: 1) вчителі, однолітки, бабусі і дідусі, братики і сестрички; 4) у дворі, у позашкільному закладі, у громадських місцях; 5) потреба у любові, свободі, справедливості, а деякі скоротити через їх неактуальність для нашого дослідження або малоінформативність.

Таблиця 2

Кількісні показники ранніх спогадів у підлітків

№	Категорії аналізу	Молодші підлітки	Старші підлітки	Старшокласники
I	«Суб'єкти»			
а)	батьки	35,4	22,2	19,5
б)	бабусі і дідусі	21,8	9,8	7,6
в)	братики і сестрички	5,6	13,4	15,5
г)	вчителі	26,4	23,5	19,6
д)	однолітки	28,9	31,2	33,8
ж)	дитина одна	20,2	28,4	29,7
II	«Емоції»			
а)	позитивні	23,8	21,8	20,6
б)	негативні	9,5	12,7	10,2

№	Категорії аналізу	Молодші підлітки	Старші підлітки	Старшокласники
в)	нейтральні	66,7	65, 5	69,2
III	«Досвід»			
а)	позитивний	65,4	61, 2	59,8
б)	негативний	6,5	16,9	17,8
в)	амбівалентний	28,1	21,9	22,4
IV	«Обставини»			
а)	вдома	8,9	7, 2	6,9
б)	удитячому садочку	56,4	50,1	32,5
в)	у школі	16,3	21,4	28,6
г)	у дворі	9,4	45,6	53,7
д)	у позашкільному закладі	10,5	7,9	6,8
ж)	у громадських місцях	8,9	12,5	14,8
V	«Теми»			
а)	хвороби або травми	23,5	7,2	6,8
б)	проступки	8,9	17,2	18,4
в)	ігри і розваги	54,5	48,6	48,2
г)	потреба поваги	17,5	17,9	18,6
д)	потреба любові	54,8	42,5	57,9
ж)	потреба свободи	16,8	51,4	58,2
з)	потреба справедливості	24,7	32,5	29,9
и)	перша подія	23,5	20,1	20,8

Цікаво, що молодші підлітки найчастіше звертаються до раннього досвіду пов'язаного з батьками, дідусями і бабусями, тоді як старші підлітки зорієнтовані в основному на свій досвід з однолітками. Молодші підлітки також часто у спогадах звертаються до досвіду удома, у школі, тоді як старші підлітки апелюють до досвіду отриманого у школі, у дворі, перша подія, тобто за межами дому. Важливо і те, що позитивний досвід сформувався у %, тоді як негативний досвід мають %, що вказує на потребу у корекційній діяльності шкільних психологів і педагогів, оскільки діти з негативним досвідом мають набагато нижчий рівень осмисленості життя.

Проведене тестування за методикою Н. Щуркової «Роздуми про життєвий досвід» [7], дало змогу визначити основні групи учнів основної і старшої школи за їхнім ставленням до життя, до оточуючих, до себе через призму гуманістичної моралі. Узагальненні дані наводяться у таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати тестування «Роздуми про життєвий досвід» Н. Щуркової

Результати обробки анкет	Молодші підлітки		Старші підлітки		Старшокласники	
	Кількість	У %	Кількість	У %	Кількість	У %
позитивна моральна сформованість	108	24,44	92	23,12	108	26,22
егоїстична орієнтація, моральна несформованість	170	38,46	157	39,44	142	34,47
не визначена моральна орієнтація	164	37,10	149	37,44	162	39,31
Разом:	442	100,00	398	100,00	412	100,00

Тестування показало, що лише 24, 6 % учнів основної і старшої школи мають позитивну моральну спрямованість, причому у старших підлітків її рівень нижчий, ніж у молодших підлітків і старшокласників, що пояснюється віковою кризою, яку діти переживають у цей період. Також у старших підлітків порівняно з іншими більш виявлена егоїстична орієнтація і моральна не сформованість, тоді як у старшокласників простежується невизначена моральна орієнтація, відсутність чіткої позиції у конкретних життєвих ситуаціях, що свідчить про відсутність стійких моральних переконань, бажанням пристосуватися до життя чи отримати певний зиск.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Використання стандартизованих методик показало, що осмислення життя учнями основної і старшої значною мірою залежить від замученості, контролю, прийняття

ризик, уміння поводитися у ситуаціях невизначеності, використовувати свій життєвий досвід з тим, щоб визначати близькі, середні і далекі перспективи, проектувати своє майбутнє, визначати цілі і досягати їх. Доведено, що смисложиттєві цінності у житті учнів основної і старшої школи набувають спонукальної дії, лише у тому випадку, коли вони мають особистісне значення для індивіда. Також спонукальну роль відіграють мотиви як очікування щодо себе, що у суб'єкта бажання діяти відповідно до обраних смисложиттєвих цінностей. Перспективною вбачається розроблення особистісно орієнтованої технології виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи.

1. Maddi S.R. Hardiness: an operationalization of existential courage / S. R. Maddi // J.Hum.Psychology.-2004.-Vol.44.-P.279-298.
2. The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance / [Maddi S. R., Harvey R.H., Khoshaba D.M. at al.] // J. Pers.-2006.-Vol.74.-P.575-598.
3. Леонтьев Д.А. Тест жизнестойкости / Д.А. Леонтьев, Е.И. Рассказова.- М.: Смысл, 2006.- 63 с.
4. Баднер С. Методика определения толерантности к неопределенности / С.Баднер // Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г.У.Солдатовой, Л.А.Шайгеровой.- М.: Смысл, 2008.- 172 с.
5. Бурлачук Л.Ф. Психология жизненных ситуаций: Учебное пособие / Бурлачук Л.Ф., Коржова Е.Ю. - М.: Российское педагогическое агентство, 1998. - 263 с.
6. Сидоренко Е.В. Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру / Е.В.Сидоренко.- СПб.: ООО Реч», 2000.- 352 с.
7. Щуркова Н. Е. Тест «Размышляем о жизненном опыте» / Н. Е. Щуркова // Новое в воспитательной работе школы. – М., 1991. – С. 59-69.

Reference

1. Maddi S.R. Hardiness: an operationalization of existential courage // J.Hum.Psychology.-2004.-Vol.44.-P.279-298.
2. The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance / [Maddi S. R., Harvey R.H., Khoshaba D.M. at al.] // J. Pers.-2006.-Vol.74.-P.575-598.
3. Leontyev D.A. Rasskazova E.I. - Test zhiznestaykosti.- М.: Smysl. 2006.- 63 s.
4. Badner S. Metodika opredeleniya tolerantnosti k neopredelennosti // Psikhodiagnostika tolerantnosti lichnosti / pod red. G.U. Soldatovoy. L.A. Shaygerovoy.- М.: Smysl. 2008.- 172 s.
5. Burlachuk L.F., Korzhova E.Yu. Psikhologiya zhiznennykh situatsiy: Uchebnoye posobiye.- М.: Rossiyskoye pedagogicheskoye agentstvo. 1998. - 263 s.
6. Sidorenko E.V. Terapiya i trening po Alfredu Adleru.- SPb.: ООО Rech, 2000.- 352 s.
7. Shchurkova N. E. Test «Razmyshlyayem o zhiznennom opyte» // Novoye v vospitatelnoy rabote shkoly. – М., 1991. – С. 59-69.

